

Jan Góral

Delegatura rządu RP na kraj (1940-1945)

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 3, 157-171

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Góral

DELEGATURA RZĄDU RP NA KRAJ (1940-1945)

Niniejsze opracowanie prezentuje podstawowe informacje o Delegaturze Rządu RP na Kraj, która stanowiła jeden z głównych członów Polskiego Państwa Podziemnego, będącego ewenementem w Europie w latach drugiej wojny światowej¹.

Po klęsce we wrześniu 1939 r. społeczeństwo polskie poddane zostało polityce represji i eksterminacji zarówno ze strony okupanta hitlerowskiego jak i sowieckiego. Na ten zbrodniczy proceder odpowiedziało masowym oporem, który trwał nieprzerwanie z różnym nasileniem przez cały okres okupacji, od pierwszego do ostatniego jej dnia. W oporze tym uczestniczyły osoby rekrutujące się ze wszystkich klas i warstw społecznych, różniące się wiekiem i poziomem wykształcenia, reprezentujące odmienne postawy polityczne, ideowe i światopoglądowe. Nad tą różnorodnością dominowały jednakże takie czynniki, jak: umiłowanie ojczyzny, chęć prowadzenia bezkompromisowej walki z wrogiem i dążenie do odzyskania utraconej niepodległości.

W tworzącej się strukturze organizacyjnej podziemia występowały od początku dwa piony działalności konspiracyjnej: cywilny i wojskowy. Główny filar pionu cywilnego stanowiły współpracujące z polskim rządem na emigracji cztery istniejące już przed wojną opozycyjne wobec sanacji partie: Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Narodowe, Polska Partia Socjalistyczna i Stronnictwo Pracy. W podziemiu nazywano je „grubą czwórka” bądź „wielką czwórka”.

W układzie sił „wielkiej czwórki” czołowe miejsce zajmował ruch ludowy. Z inicjatywy wybitnego przedwojennego działacza ludowego i marszałka sejmu, Macieja Rataja, w marcu 1940 r. ukonstytuowało się Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego (CKRL kryptonim „Trójkąt”, „Roch”). Skupiło ono istniejące do tego czasu w konspiracji następujące organizacje: SL, Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, część Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew”. W 1942 r. dołączył jeszcze do CKRL utworzony w 1940 r. Związek Pracy Ludowej „Orka” oraz powstały w styczniu 1942 r. Ludowy Związek Kobiet, prowadzący na wsi działalność kulturalno-oświatową, polityczną i charytatywną. Na czele władz CKRL stanęli: Maciej Rataj (rozstrzelany 21 VI 1940 r.), Józef Grudziński, Józef Niećko i Stanisław Osiecki. Ci trzej ostatni kierowali z powodzeniem organizacją do 4 XI 1944 r., w którym to dniu w Krakowie skład kierownictwa został rozszerzony. Konspiracyjne SL utworzyło 8 zarządów wojewódzkich, którym podlegały ogniwa po-

---

¹ Autor przedstawił je 27 marca 2000 r. na sympozjum naukowym Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w Częstochowie.

wiatowe, a tym z kolei miejskie i gminne².

Drugą z kolei co do liczebności partią polityczną w podziemiu było Stronnictwo Narodowe („Kwadrat”), które wznowiło działalność w konspiracji w dniu 13 X 1939 r. Na czele jego Zarządu Głównego stanął przedwojenny wiceprezes SN, Witold Trajdos. Po jego aresztowaniu 20 V 1941 r. w Warszawie, przewodniczącym ZG SN był Stefan Sacha, aresztowany 15 V 1943 r. Kolejnym był Stanisław Jasiukowicz i od grudnia 1943 r. Aleksander Zwierzyński. SN utworzyło w całej okupowanej Polsce 14 okręgów. Spośród „wielkiej czwórki” najtrudniejszą drogę przeszła PPS, rozwiązana 27 IX 1939 r., tuż przed kapitulacją Warszawy. W listopadzie 1939 r. część działaczy PPS postanowiło utworzyć partię socjalistyczną, którą po kilkumiesięcznych dyskusjach nazwano Centralne Kierownictwo Ruchu Mas Pracujących Miast i Wsi – Wolność Równość Niepodległość („Koło”). Jej kierownictwo stanowili: przewodniczący – Tomasz Arciszewski, sekretarz – Kazimierz Pużak i kierownik działu ideologicznego – Zygmunt Zaremba. Część członków byłej PPS nie podzielała programu PPS-WRN i utworzyła inne organizacje, z których istotniejszą rolę spełniali Polscy Socjaliści³.

Najmniejszym liczebnie wśród „wielkiej czwórki” było Stronnictwo Pracy („Romb”), które zyskało jednak wysoką pozycję dzięki osobistemu poparciu gen. W. Sikorskiego. SP rozpoczęło działalność podziemną pod koniec 1939 r. Na jego czele stali kolejno: Władysław Tempka (do aresztowania 18 IV 1940 r.), Franciszek Kwieciński (aresztowany 19 I 1942 r. w Warszawie) i Antoni Antczak (do 1 VIII 1944 r., wywieziony na roboty przymusowe, poseł KRN, w 1948 r. aresztowany, zmarł w więzieniu we Wronkach 1952 r)⁴.

Wszystkie partie „wielkiej czwórki” mimo współdziałania w realizacji wielu ważnych dla kraju zadań, różniły się w swoich założeniach programowych, a także odmiennie oceniały niektóre poczynania polskiego rządu na emigracji, jak i część wydarzeń, zachodzących w okupowanej Polsce.

Prorzadowy generalnie nurt ruchu podziemnego skupiał jeszcze inne cywilne ugrupowania polityczne, m. in. organizacje młodzieżowe. Konspiracyjny Związek Harcerstwa Polskiego (od lutego 1940 r. pod kryptonimem „Szare Szeregi”), zachowując dużą autonomię i specyfikę służby harcerskiej, był wkrótce jednym z filarów Polski Walczącej. Harcerze stali się inicjatorami i wykonawcami wielu głośnych akcji sabotażowych i dywersyjnych.

Od początku okupacji podejmowała działalność konspiracja wojskowa. Już pod koniec września 1939 r. gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz przystąpił do organizowania w okupowanym kraju podziemia zbrojnego i tworzył organizację wojskowo-polityczną pod nazwą Służba Zwycięstwu Polski. Premier gen. Władysław Sikorski negatywnie ustosunkował się do koncepcji SZP, łączącej działalność polityczną i wojskową. Obawiał się też nadmiernego wpływu oficerów sanacyjnych na

² Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 354.

³ Tamże, s. 355-356.

⁴ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik po Polsce Podziemnej 1939-1945*, Warszawa 1996, s. 442, 519, 591-592.

tworzoną w kraju konspirację. Nic też dziwnego, że na jej miejsce powołał Związek Walki Zbrojnej, podporządkowany ściśle rządowi emigracyjnemu. Na czele ZWZ stanął gen. Kazimierz Sosnkowski, przebywający we Francji. Na mocy jego instrukcji nr 1 (datowanej 4 XII 1939 r.), Komendantem Obszaru Warszawskiego ZWZ (nr 1) i „regulującym sprawy Obszarów Nr 4, 5, 6 i 2” tj. Krakowa, Poznania, Torunia i Białegostoku został mianowany płk Stefan Rowecki. W marcu 1940 r. wobec aresztowania gen. Tokarzewskiego, komendanta tzw. okupacji sowieckiej (bez Białegostoku) S. Rowecki objął zwierzchnictwo i nad tymi terenami. Taki stan rzeczy został formalnie usankcjonowany w maju 1940 r. i równocześnie S. Roweckiego mianowano generałem brygady. Wkrótce potem, 18 czerwca, wyznaczono go „pełnomocnym zastępcą Komendanta Głównego ZWZ na cały Kraj”⁵.

Po kapitulacji Francji premier W. Sikorski zarządził rozwiązanie dotychczasowej Komendy Głównej ZWZ i powołał Komendę Główną w Kraju. 30 VI tego roku S. Rowecki został mianowany Komendantem Głównym ZWZ. Dodatkowo pełnił obowiązki Delegata Ministra Obrony Narodowej⁶. Jako Komendant ZWZ stał na stanowisku konieczności jednoczenia wysiłku całego narodu w walce o wolność, jednoczenia zarówno na odcinku politycznym jak i wojskowym. Silnie akcentował apolityczność „wojska w konspiracji”. Aby zjednoczyć naród wywierał wpływ w tym kierunku na konspiracyjne stronnictwa polityczne, na potrzebę ich ścisłej współpracy.

Po kilkukrotnych spotkaniach przedstawicieli wyżej wymienionych partii politycznych w lutym 1940 r. utworzono Polityczny Komitet Porozumiewawczy, od czerwca tego roku nazywany też Głównym Komitetem Politycznym. Jego zadaniem było harmonizowanie przygotowań wojska i społeczeństwa do walki o zwycięstwo nad „obu okupantami” i o niepodległość. W skład PKP wszedł jako członek, Komendant ZWZ. Stosunki między ZWZ a PKP układały się różnie. Gen. „Grot” S. Rowecki stał na stanowisku podporządkowania w czasie wojny podziemnych struktur administracyjnych i politycznych w wojsku, co nie podobało się zwłaszcza endecji. Rząd polski na emigracji uznał PKP za reprezentację polityczną w kraju.

Bardzo skomplikowany proces dotyczył koncepcji tworzenia i działania Delegatury Rządu RP na Kraj i jego ekspozytur, które stanowiły integralną część podziemia związanego z polskimi władzami na obczyźnie. Polska Rada Ministrów zaakceptowała w połowie 1940 r. utworzenie trzech Delegatur Rządu na Kraj: dla GG, dla ziem wcielonych do Rzeszy i dla obszarów włączonych do ZSRR⁷. Wbrew tej koncepcji PKP przy ZWZ 3 VII 1940 r. przekształcił się w Zbiorową Delegaturę Rządu, w skład której weszli: S. Rowecki, K. Pużak (PPS), S. Korboński (SL) i Aleksander Dębski (SN), a po kilku tygodniach dołączył do nich F. Kwiecieński

---

⁵ A. Chmielarz, A. K. Kunert, *Generał Rowecki „Grabica”, „Grot”, „Inżynier”, „Kalina”, „Rakoń”, „Tur” (1895-1944)* [w:] *Generał Stefan Rowecki Komendant Główny ZWZ-AK, Materiały sesji naukowej*, Leszno, wrzesień 1981, s. 11-12.

⁶ A. K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 166.

⁷ Cz. Łuczak, *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*, Poznań 1995, s. 90.

(SP)⁸. Na czele Zbiorowej Delegatury Rządu do 13 IX 1940 r. stał przybyły w połowie czerwca z Francji Jan Skorobohaty-Jakubowski, przedstawiciel polskiego rządu. Zbiorowej Delegatury nie uznał rząd polski, toteż po 13 IX powróciła ona do pierwotnej nazwy – PKP. Delegatem Rządu na ziemię wcielone do Rzeszy premier W. Sikorski mianował 3 XII 1940 r. Adolfa Bnińskiego (aresztowany 26 VII 1941 r. w Poznaniu i zamordowany) a Delegatem na obszar Generalnego Gubernatorstwa od 2 XII 1940 r. Cyryla Ratajskiego (SP). PPS-WRN i SL „Roch” przez dłuższy czas ledwie go tolerowały jako przedstawiciela prawicy, a ponadto domagały się jednego delegata na cały okupowany kraj. Poinformowany o tym stanowisku premier stwierdził w depeszy do Ratajskiego, że „w razie potrzeby (...) będzie mógł decydować o sprawach całego terytorium Polski”. PPS-WRN i SL nie zadowolili się tym rozwiązaniem i nadal forsowały koncepcję jednego delegata. Rada Ministrów 30 lipca 1942 r. wydała dekret o „tymczasowej organizacji władz na ziemiach Rzeczypospolitej”. W miejsce 3 istniejących do tego czasu delegatur rządu wprowadzono jedną, obejmującą zasięgiem działalności całe terytorium państwa polskiego w granicach sprzed 1 IX 1939 r.⁹ Początkowo Delegatem był nadal C. Ratajski, a od 17 IX 1942 r. prof. Jan Piekałkiewicz (SL). Po jego aresztowaniu (19 II 1943 r.) Delegatem – Pełnomocnikiem Rządu został Jan Stanisław Jankowski, mianowany 21 V 1943 r. Jego zastępcami byli: pierwszym – Adam Bień (SL), drugim – Antoni Pajdak (PPS) i trzecim Stanisław Jasiukowicz (SN)¹⁰.

Kompetencje Delegata Rządu określała uchwała Komitetu Ministrów na Kraj z kwietnia 1940 r. Delegat miał być łącznikiem między rządem i krajem, współpracować ze stronnictwami, choć nimi nie kierować. Uprawnienia te zostały zmodyfikowane uchwałą z 10 IV 1941 r. Na podstawie tych ustaleń Delegat Cyryl Ratajski przystąpił do rozbudowy aparatu Delegatury, wzorując się na przedwojennej strukturze rządu. Ponadto wynikało to z przekonania, że należy zająć się każdą dziedziną życia narodu oraz, że wypróbowane wzory ułatwią w odpowiednim momencie przejęcie władzy nad krajem przez tworzony aparat podziemny służący interesom narodu, bo oparty na porozumieniu międzypartyjnym.

Centralne ogniwa Delegatury tworzyły odpowiedniki ministerstw w postaci następujących departamentów: informacji i propagandy, komunikacji, likwidacji skutków wojny, oświaty i kultury, poczt i telegrafów, pracy i opieki społecznej, przemysłu i handlu, robót publicznych i odbudowy, rolnictwa, skarbu, sprawiedliwości oraz spraw wewnętrznych; obejmowała ona ponadto sekcje: finansową i kontroli, Biuro Prezydzialne, Biuro Ziem Zachodnich, Państwowy Korpus Bezpieczeństwa (organ o charakterze policyjnym) oraz Kierownictwo Walki Cywilnej (KWC) dysponujące własnym organem prasowym „Kronika Cywilnej Walki”. KWC powstało przy Delegaturze w 1941 r. i w zakres jego kompetencji wchodziło dokonywanie aktów sabotażowych w przemyśle i transporcie, niszczenie spisów osób przewidywanych do deportacji na roboty w Rzeszy, propagowanie uchylania się od wyjazdu do pracy

⁸ T e n ż e, *Polska i Polacy...*, s. 377.

⁹ T e n ż e, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 213.

¹⁰ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 471.

w Niemczech, organizowanie pomocy dla ludności polskiej, wykonywanie wyroków śmierci orzeczonych przez sądy cywilne wobec zdrajców i agentów hitlerowskich, bojkotowanie oficjalnych instytucji rozrywkowych i wydawanej przez władze GG prasy dla Polaków, publiczne piętnowanie utrzymywanych przez Polaków osobistych kontaktów z Niemcami oraz rejestrowanie zbrodni hitlerowskich¹¹. Na czele KWC stał Stefan Korboński, a jego zastępcą był Marian Gieysztor. Powstały też komisje okręgowe, m. in. w Łodzi kierował nią ludowiec Bolesław Ścibiorek. Delegat Rządu na Kraj wystosował 3 XII 1942 r. odezwę do społeczeństwa polskiego zatytułowaną „Powszechny obowiązek Walki Cywilnej”, wydaną w postaci ulotek i opublikowaną w konspiracyjnej „Rzeczypospolitej Polskiej” (5 XII 1942, nr 21). W odezwie wzywał „do całkowitego podporządkowania się zarządzeniom, oświadczeniom i wezwaniom” KWC, oraz do rozpowszechniania tych zarządzeń i oświadczeń¹². W celu usprawnienia funkcjonowania całego ruchu oporu nastąpiło 15 VII 1943 r. utworzenie Kierownictwa Walki Podziemnej¹³. Była to wspólna decyzja Delegata Rządu RP na Kraj i Komendanta Głównego AK. Ta nowa instytucja, powołana na bazie Kierownictwa Walki Cywilnej i Kierownictwa Walki Konspiracyjnej miała objąć działalnością całokształt walki z okupantem. W związku z jej utworzeniem Komendant Główny AK, Bór-Komorowski, i Delegat Rządu, J. S. Jankowski wydali odezwę wzywającą polskich obywateli do „bezwzględnego podporządkowania się zarządzeniom i działaniom KWP” oraz do „karnego podporządkowania się rozkazom rządu, Naczelnego Wodza i ich pełnomocników w kraju”¹⁴.

Powstanie KWP, na czele którego stanął Komendant Główny AK, osłabiło rolę Delegatury w kierowaniu walką podziemną i wzmocniło w niej pozycję AK. Był to naturalny proces wynikający z rozwoju pionu wojskowego, zapoczątkowanego już w okresie ZWZ. W początkach okupacji własne siły wojskowe tworzyły prawie wszystkie partie działające w podziemiu, a nawet drobne ugrupowania polityczne. ZWZ stopniowo wchłaniał istniejące niezależne organizacje zbrojne, zakładane przez różne środowiska i organizacje polityczne. Proces ten nasilił się po 14 lutego 1942 r. w związku z przemianowaniem ZWZ w Armię Krajową, która zgodnie z rozkazem Naczelnego Wodza podjęła akcję scaleniową podziemia wojskowego. Pod koniec 1942 r. Armia Krajowa liczyła około 200 tys. zaprzysiężonych, zaś w połowie 1944 r. jej stan wynosił już 390 tys., w tym 10,8 tys. oficerów, 7,5 tys. podchorążych i 87,9 tys. podoficerów¹⁵. W tym czasie (w czerwcu 1944 r.) PPS-WRN łącznie z organizacją wojskową liczyła 87,4 tys. ludzi, SL „Roch” – 160 tys. (w tym 40 tys. scalonych w AK), natomiast Narodowe Siły Zbrojne liczyły około 70 tys.¹⁶ Głównym organizatorem i budowniczym Armii Krajowej był gen. „Grot” – Stefan Rowecki. Rzetelnie wypełniał powierzone mu obowiązki, był rów-

¹¹ Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy...*, s. 367.

¹² A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 165.

¹³ Tamże, s. 503.

¹⁴ Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 286.

¹⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, Londyn 1955, t. III, s. 124.

¹⁶ Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy...*, s. 384.

niez lojalnym w stosunku do Delegata Rządu RP na Kraj i uzgadniał z nim wszystkie swoje ważniejsze decyzje.

Naczelnym celem działania ZWZ-AK była samoobrona narodowa oraz przygotowanie powszechnego powstania w momencie załamania się Niemiec. W pierwszych latach okupacji nie planowano podejmowania otwartej walki z okupantem, gdyż – jak słusznie oceniano – nie miała na szans powodzenia przed decydującymi rozstrzygnięciami w wojnie światowej, a spowodować mogła nieobliczalne straty. Główny wysiłek ZWZ skupiał się na organizowaniu sieci konspiracyjnej, gromadzeniu broni, szkoleniu i wywiadzie. Od początku zwalczano zjawisko kolaboracji, przynoszące społeczeństwu i podziemiu ogromne straty. Prowadzono operacje sabotażowo-dywersyjne, którymi zajmował się powołany w kwietniu 1940 r. Związek Odwetu. Akcje na szkodę okupanta prowadziła Organizacja Małego Sabotażu „Wawer” utworzona w „Szarych Szeregach”. Jesienią 1941 r. powołano na ziemiach wschodnich organizację „Wachlarz”. Jej grupy niszczyły transporty niemieckie, odbijały więźniów, paliły magazyny. W październiku 1942 r. na bazie Związku Odwetu i Wachlarza utworzono Kierownictwo Dywersji i grupy Kedywu. W następnym roku Kedyw przystąpił do tworzenia oddziałów partyzanckich.

W latach 1942-1943 nastąpił dalszy rozwój organizacyjny Delegatury Rządu RP na Kraj. Podjęły działalność departamenty. Najbardziej powiązany z Delegatem był Departament Spraw Wewnętrznych. Do bieżących jego zadań należało organizowanie delegatur okręgowych i powiatowych, odpowiadających przedwojennym urządowi wojewódzkim i starostwom. Ich obsadę personalną dokonywano z reguły w porozumieniu z PKP. Delegatury okręgowe powstały dla Warszawy (delegatem był Marceł Porowski z SP), woj. warszawskiego (Józef Kwasiborski – SP), w Krakowie (prof. Jan Jakóbiec), Lublinie (Władysław Cholewa i Jan Chmielewski, obaj z SL), Radomiu (Fischer z PPS, były prezydent Piotrkowa), Lwowie (kolejno prof. F. Bujak, prof. Kulczyński i inni), Poznaniu (kolejno A. Bniński z SP, Jan Wojkiewicz z SL, M. Poprawa z SL i L. Jędrkowski z SN), Wilnie (kolejno: dr Z. Fedorowicz z SN, dr J. Dobrzański z PPS i Adam Galiński), Nowogródka (Jan Trzeciak), Białymstoku (Ignacy Sikora i po nim J. Lewandowicz), Łodzi (P. Rychlik z SL) i dla Polesia (Józef Barski z SP). Głównym zadaniem delegatur okręgowych i powiatowych było wykonywanie poleceń i instrukcji otrzymywanych od wyższych instancji, a ponadto rozwiązywanie zagadnień lokalnych z udziałem przedstawicieli stronnictw PKP. Delegatury okręgowe posiadały zazwyczaj działy odpowiadające departamentom Delegatury Rządu. W celu przygotowania się do objęcia władzy po wyzwoleniu Departament Spraw Wewnętrznych organizował w konspiracji całą administrację państwową. Sprawy te w ostatecznej formie uregulował dekret Prezydenta RP z 26 IV 1944 r. o tymczasowej organizacji władz na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W porozumieniu z innymi departamentami Departament Spraw Wewnętrznych opracował sposoby zabezpieczenia przed zniszczeniami w chwili wyzwolenia mienia państwowego, zakładów przemysłowych, majątków rolnych oraz elektrowni i innych zakładów użyteczności publicznej. Departament organizował również przyszlą policję państwową, której nadano na-

zwę Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa¹⁷.

Powstały 1 III 1941 r. Departament Informacji i Prasy, którym kierował Stanisław Kauzík (SP)¹⁸, prowadził ważną działalność propagandową. Było to o tyle istotne, iż okupacyjna prasa hitlerowska w języku polskim, tzw. gadzinówki, siała dezinformację, starała się podważyć wiarę narodu w możliwość odzyskania wolności i głosiła, że tylko ślepe posłuszeństwo wobec Niemców umożliwi Polakom przeżycie. Zadaniem Departamentu było przeciwdziałanie wrogiej propagandzie. Dzięki nasłuchowi radiowemu oraz licznej sieci korespondentów terenowych prawdziwe informacje zbierane przez Departament były obfite i upowszechniały je publikacje podziemne. Oficjalnym organem Delegatury był dwutygodnik „Rzeczpospolita Polska”. Również Biuro Informacji i Propagandy KG AK poprzez prasę i inne materiały publikowane oddziaływało na kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych, zwalczało propagandę hitlerowską i komunistyczną, informowało o polityce i działalności rządu polskiego i władz podziemnych, upowszechniało wiadomości o sytuacji w kraju i na frontach II wojny światowej. Wspecjalizowana komórka „N” prowadziła dywersję propagandowo-psychologiczną wśród Niemców. Jej zadaniem było destrukcyjne oddziaływanie na psychikę żołnierzy Wehrmachtu na froncie wschodnim oraz na cały aparat okupacyjny w Polsce i również na Niemców w Rzeszy. Pod egidą Departamentu Oświaty i Kultury, którego kierownikiem był Czesław Wycech, trwała rozbudowa systemu tajnego nauczania, będącego ważną formą oporu przeciwko polityce oświatowej okupanta. Ważną rolę w tym wielkim dziele spełniała Tajna Organizacja Nauczycielska, a w niej nauczyciele ludowcy. Dział Kultury Departamentu zajął się ratowaniem dzieł sztuki, zbiorów bibliotecznych, pomników kultury polskiej przed dewastacją i grabieżą przez okupanta. Departament Pracy i Opieki Społecznej roztaczał opiekę m. in. nad więźniami politycznymi i ich rodzinami oraz organizował pomoc dla osób szczególnie wartościowych dla społeczeństwa. W Departamencie Spraw Wewnętrznych działało Biuro Ziem Nowych z Władysławem Czajkowskim na czele, które m. in. przygotowywało plany przejęcia przez Polskę Prus Wschodnich, Pomorza Zachodniego i Śląska Opolskiego po zakończeniu wojny. W praktyce aktywną działalność prowadziły wszystkie departamenty Delegatury¹⁹.

Podziemie polskie nie było też bezczynne wobec eksterminacji Żydów. KWC informowało o niej drogą radiową Londyn od lipca 1942 r., jednak alianci doniesienia z Polski uważali za przesadzone. W listopadzie 1942 r. specjalny emisariusz Delegatury – Jan Koziulewski-Karski, dotarł na Zachód, gdzie poinformował rządy RP, Wielkiej Brytanii i prezydenta USA Roosevelta o ludobójstwie niemieckim na Żydach w Polsce. W ramach Delegatury funkcjonował referat żydowski, kierowany przez Witolda Bienkowskiego i Władysława Bartoszewskiego. Organizacje żydowskie otrzymały też pewną pomoc z zagranicy za pośrednictwem Delegatury i od niej samej. Dele-

---

¹⁷ S. K o r b o Ń s k i, *Polskie Państwo Podziemne*, [w:] *Tobie, Ojczyzno*, Wyd. ŚŻŻAK, Warszawa 1999, s. 14-19.

¹⁸ Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 133.

¹⁹ S. K o r b o Ń s k i, *op. cit.*, s. 16-19.

gatura finansowała Radę Pomocy Żydom („Żegota”), którą kierował Julian Grobelny z PPS. Rada rozszerzyła i usprawniła opiekę nad ukrywającymi się Żydami, dostarczając im kryjówek, dokumentów, pieniędzy, żywności i opieki lekarskiej.

Poza głównym nurtem działalności konspiracyjnej, reprezentowanym przez Delegaturę Rządu i AK, w okupowanym kraju działały ugrupowania, które nie uznały ich zwierzchnictwa. Samodzielną działalność m. in. prowadziły środowiska narodowo-radykalne z których wywodziły się Narodowe Siły Zbrojne. W marcu 1943 r. Delegat Rządu napiętnował „warcholstwo” tych skrajnie prawicowych sił, co wywołało falę ataków na Delegaturę i AK w prasie tego ugrupowania²⁰.

Nie doszło również do porozumienia z utworzoną 5 I 1942 r. Polską Partią Robotniczą. Przywódcy tej partii 15 I 1943 r. opublikowali list otwarty do Delegatury Rządu wzywając wszystkie organizacje konspiracyjne do wspólnej walki z Niemcami²¹. PPR krytykując taktykę AK rzekomego „stania z bronią u nogi” nawoływała do natychmiastowego podjęcia działań zbrojnych na wielką skalę i stwierdziła: „Gdyby rząd londyński i jego krajowa ekspozytura w tych sprawach stanęły wyraźnie na gruncie interesów ludu polskiego, to niewątpliwie oddałyby wielką przysługę sprawie Polski”. Delegatura podjęła takie rozmowy z przedstawicielami PPR w dniach 18, 22 i 25 II 1943 r., ale zakończyły się one niepowodzeniem²². PPR postulowała w tych rozmowach zapewnienie jej udziału na równi z innymi partiami politycznymi w rozstrzyganiu spraw państwowych, utworzenie w Kraju rządu reprezentującego całe społeczeństwo, wprowadzenie przedstawicieli GL do Komendy Głównej AK i współdziałanie obydwu tych organizacji przy zachowaniu ich autonomii. Delegatura natomiast żądała od PPR opublikowania deklaracji o całkowitej niezależności od ZSRR i złożenia oświadczenia o gotowości prowadzenia walki na ziemiach polskich z każdym wrogiem oraz uznania wschodniej polskiej granicy państwowej ustalonej w trakcie ryskim²³.

Krytycznie odnosiła się Delegatura do tych Polaków – urzędników Urzędów Pracy i funkcjonariuszy policji polskiej, którzy brali udział w łapankach²⁴.

Doprowadzenie do ugruntowania współpracy między stronnictwami politycznymi, do zespolenia ich działań, w tym i z KG AK było zadaniem niezwykle trudnym. Kontrowersje dotyczyły wielu spraw m. in. obsady funkcji delegata, odmienności stanowisk w sprawie reprezentacji socjalistów. Na znak protestu przeciw podpisaniu polsko-radzieckiego układu z 30 VII 1941 r. PPS-WRN wystąpiła z Politycznego Komitetu Porozumiewawczego i jej miejsce zajęli Polscy Socjaliści. Ta nowa konfiguracja odpowiadała SL, gdyż wzmocniała w tym gremium siły lewicy, wzbudzała natomiast niezadowolenie SN i SP. Zrodzony konflikt rozstrzygnęli premier i Delegat Rządu, którzy pod presją zmusili Polskich Socjalistów do ustąpienia

²⁰ *Oświadczenie Delegata Rządu RP na Kraj z 11 III 1943 r.*, „Biuletyn Informacyjny”, Warszawa, 18 III 1943, nr 11.

²¹ A. k. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 176.

²² Tamże, s. 181.

²³ Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy...*, s. 391-392.

²⁴ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 149.

z PKP, co nastąpiło 14 III 1943 r. Z kolei ponowne wejście PPS-WRN do PKP spowodowało osłabienie pozycji ludowców²⁵. Wyrazem konfliktów czy nieporozumień z Delegaturą było powstrzymanie się gen. Roweckiego od udziału w pracach PKP od maja 1941 r. aż do końca kwietnia 1943 r.²⁶. Ostry konflikt między Komendantem AK a Delegaturą trwał od 1941 do sierpnia 1943 r. w sprawie dualizmu administracji terenowej, bo obok cywilnej funkcjonował wtedy pion administracji wojskowej, nazywany Administracją Zmilitaryzowaną. Konflikt ten zakończył się scaleniem obydwu pionów administracji terenowej na podstawie umowy zawartej 6 VIII 1943 r. pomiędzy nowym Komendantem Głównym AK, gen. Tadeuszem Komorowskim i nowym Delegatem Rządu, Janem Stanisławem Jankowskim i podporządkowanie jej Delegaturze²⁷. Scalenie to było tylko połowicznym zwycięstwem Delegatury, gdyż terenowe ogniwa AK nadal zajmowały się niektórymi sprawami cywilnymi oraz dysponowały większą liczebnie i lepiej zorientowaną w kulisach życia podziemnego kadrą od posiadanej w terenie przez placówki rządowe. Nadto władze wojskowe posiadały w terenie większy autorytet od przedstawicieli administracji cywilnej dzięki m. in. prężności organizacyjnej i docieraniu ich reprezentantów do prawie każdej miejscowości²⁸.

Działający przy Delegaturze Rządu RP Polityczny Komitet Porozumiewawczy podjął decyzję o przemianowaniu się z dniem 21 III 1943 r. na Krajową Reprezentację Polityczną (KRP). Na podstawie dekretu prezydenta Raczkiewicza z 9 I 1944 r. została ona z kolei przekształcona w Radę Jedności Narodowej (RJN), mającą spełniać funkcję podziemnego parlamentu i równocześnie stanowić w konspiracyjnym życiu okupowanej Polski przeciwwagę do powołanej 31 XII 1943 r. z inicjatywy PPR Krajowej Rady Narodowej. W RJN zasiadało łącznie 17 osób, w tym po 3 przedstawiciele partii „grubej czwórki” oraz po jednym reprezentancie innych organizacji²⁹.

Wszystkie polskie organizacje konspiracyjne posiadały własne programy polityczne, które prezentowały bardzo zróżnicowane poglądy tak w odniesieniu do spraw generalnych jak i szczegółowych. Pod wpływem zmieniającej się sytuacji międzynarodowej i przeobrażeń zachodzących w ujarzmionym kraju poglądy te ulegały modyfikacji. W miarę narastania wśród ludności polskiej radykalnych nastrojów również siły i ugrupowania prorządowe, w tym wojskowe, włączały do swoich programów potrzebę przeprowadzenia w powojennej Polsce istotnych reform.

Od początku wykazywał wielką troskę w kształtowaniu postaw patriotyczno-obywatelskich swoich żołnierzy i wskazywał potrzebę reform gen. „Grot” Rowecki. Twierdził: „Temu wojsku w konspiracji należy powiedzieć ... o co i dla kogo ma walczyć, jaka ma być ta przyszła Polska, dla której już dziś poświęca się życie”³⁰. A jaka miała być ta przyszła Polska po wojnie? Częściowej odpowiedzi udzielił

²⁵ Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy...*, s. 370.

²⁶ Tamże, s. 368.

²⁷ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 236, 439-440.

²⁸ Cz. Ł u c z a k, *Polska i Polacy...*, s. 377.

²⁹ T e n ż e, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 329.

³⁰ A. C h m i e l a r z, A. K. K u n e r t, *Generał Stefan Rowecki...*, s. 13.

w rozkazie nr 54 z grudnia 1941 r.: „Celem naszej walki jest zdobycie pełnej całkowitej niepodległości Rzeczypospolitej oraz zdobycie dla niej takich granic i warunków bytowania, które uniemożliwiłyby na zawsze katastrofę września 1939 r. (...) przyszła Polska będzie krajem demokracji (...) W Polsce nie powtórzy się już odsunięcie mas ludowych od rozstrzygającego wpływu na sposób rządzenia nimi, panować w niej będzie społeczna sprawiedliwość, moralność publiczna i uczciwość w życiu publicznym, a ludzie będą używani stosownie do swej rzeczywistej wartości społecznej i fachowej. W Polsce poprawa bytu szerokich mas będzie stałym przedmiotem zabiegów rządu. (...) O taką Polskę walczyć będziemy”³¹. W początkach czerwca 1943 r. ostatnie spotkanie z gen. „Grottem” przed jego aresztowaniem (30 VI) miał Tadeusz Żeńczykowski, kierujący „Akcją N”. Rozmawiali o wynikach propagandy, ale i o przyszłej Polsce. Zdaniem T. Żeńczykowskiego „Generał nie ukrywał w rozmowie swych wyraźnych poglądów i przekonania, że Niepodległa Polska będzie państwem demokratycznym, opartym o zasady sprawiedliwości społecznej”³².

Andrzej Krzysztof Kunert, historyk zajmujący się problematyką wojny i okupacji, a szczególnie osobą Stefana Roweckiego, jednoznacznie stwierdza, że generał „szczerze deklarował konieczność zasadniczych reform społeczno-gospodarczych – ich zapowiedzenia już w czasie okupacji i realizacji natychmiast po wyzwoleniu kraju i odzyskaniu niepodległości”³³. Te programowe zamierzenia uwzględniał manifest Rady Jedności Narodowej z 15 marca 1944 r. zatytułowany „O co walczy naród polski”. Manifest zakładał ustrój wewnętrzny Polski oparty o zmienioną konstytucję, system demokracji parlamentarnej z silnym rządem, zdecentralizowaną administracją i apolityczną armią. Zapowiadał upowszechnienie własności, podniesienie dochodu narodowego i jego sprawiedliwy podział, rozwój planowania i uspołecznienie kluczowych gałęzi przemysłu, parcelację majątków obszarowych o obszarze powyżej 50 ha, upowszechnienie związków zawodowych, rad zakładowych, ubezpieczeń społecznych i samorządu pracowniczego. W manifestie wzywano naród polski do jedności i wiary we własne siły. Dla mniejszości narodowych postulowano równouprawnienie i autonomię. Program zawarty w manifestie przewidywał całkowite rozbrownienie militarne i moralne III Rzeszy, jej rozczłonkowanie pod kontrolą międzynarodową z udziałem Polski i ukaranie zbrodniarzy hitlerowskich. Program stwierdzał, iż Polska oprze swą politykę zagraniczną na sojuszu z Anglią, USA i Francją oraz na dobrych stosunkach z ZSRR pod warunkiem uznania przezeń integralności i nie ingerowania w jej sprawy wewnętrzne³⁴.

Poczynając od konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie sprawa Polski na arenie międzynarodowej wyraźnie komplikowała się. Już wcześniej, w kwietniu 1943 r.,

³¹ Tamże, s. 13-14.

³² T. Ż e n c z y k o w s k i, *Generał „Grot” a akcja „N”*, [w:] *Stefan Rowecki w relacjach*, Warszawa 1988, s. 252.

³³ A. K. K u n e r t, *Wstęp*, [w:] *Stefan Rowecki, wspomnienia i notatki autobiograficzne (1906-1939)*, Warszawa 1988, s. 9.

³⁴ *Deklaracja Rady Jedności Narodowej „O co walczy Naród polski”*, „Rzeczpospolita Polska”, Warszawa, marzec 1944 r., numer specjalny.

Związek Radziecki wykorzystując tzw. prowokację katyńską zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem polskim. Jego celem było nie tylko utrzymanie ziem Polski uzyskanych w wyniku traktatu Ribbentrop – Mołotow, ale pełne podporządkowanie ustrojowe Polski. Wielką stratą dla sprawy polskiej była tragiczna śmierć gen. W. Sikorskiego w katastrofie gibraltarskiej. We wszystkich tych sprawach wypowiadał się nie tylko polski rząd na emigracji ale również jego Delegatura na Kraj.

W związku ze śmiercią premiera Delegat wydał zarządzenie 7 VII 1943 r. o ogólnonarodowej żałobie, która miała trwać do 1 sierpnia 1943 r. „W tym okresie Polacy winni powstrzymać się od wszelkich zabaw, koncertów, rozrywek publicznych”³⁵.

W listopadzie 1943 r. Delegat wydał do ludności wschodnich ziem Rzeczypospolitej odezwę nawołującą do pozostania na miejscu i spokojnego zachowania się wobec wkraczających wojsk radzieckich³⁶. Po trwającej kilka miesięcy wymianie poglądów z rządem polskim w Londynie i za jego aprobatą władze polskiego państwa podziemnego wypracowały wytyczne działań wobec wkraczających na ziemie polskie wojsk radzieckich, które opublikowano 3 IV 1944 r. w formie oświadczenia. Zakładano traktowanie Armii Czerwonej jako sprzymierzeńca i niedopuszczanie z nią walki „dopóki jej działania będą zgodne z prawami międzynarodowymi”. Obwieszczenie nawoływało obywateli ziem granicznych „do pozostania na miejscu, zachowania godności narodowej i niezachwianej wiary, że zajęte tereny są i pozostaną nieodłączną częścią Państwa Polskiego”³⁷. Planowano podjęcie na tyłach wojsk niemieckich wzmożonej akcji dywersyjnej pod kryptonimem „Burza”, przy czym z akcji tej wyłączono Warszawę, nadto kontynuowanie przygotowań do powstania powszechnego, które miało się rozpocząć w odpowiednich warunkach w przyszłości, zachowanie odrębności AK od armii Berlinga, wystąpienie władz cywilnych wobec wkraczających wojsk radzieckich w roli organów rządu RP, podjęcie przygotowań do stworzenia nowej konspiracji na wypadek represji radzieckich a także przeciwdziałanie ucieczce ludności polskiej z terenów zajmowanych przez Rosjan.

26 kwietnia 1944 r. Prezydent RP wydał dekret o tymczasowej organizacji władz administracyjnych w kraju, na mocy którego z dniem 3 maja 1944 r. powstała Krajowa Rada Ministrów w składzie: Delegat Rządu jako wicepremier oraz ministrowie: Adam Bień z SL, Stanisław Jasiukowicz z SN i Antoni Pajdak z PPS³⁸.

Od maja na obszarze GG zwiększyły swoją działalność oddziały partyzanckie. W czerwcu siły zbrojne AK przystąpiły do realizacji planu „Burza” na kresach. Zbliżała się chwila wybuchu projektowanego powstania zbrojnego przeciwko Niemcom w Warszawie. W lipcu 1944 r. Komendant Główny AK spotkał się z Delegatem Rządu Jankowskim i uzyskał jego aprobatę dla projektu powstania, celem uwolnienia stolicy od Niemców przed wkroczeniem do niej wojsk radzieckich. 25 lipca Rada Ministrów w Londynie uchwaliła „upełnomocnić Delegata Rządu do podjęcia wszystkich decyzji wymaganych tempem ofensywy sowieckiej, w razie

---

³⁵ Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 287.

³⁶ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 260.

³⁷ Tamże, s. 296.

³⁸ Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 352.

konieczności bez porozumienia z Rządem”³⁹.

Następnego dnia Rząd upoważnił Komendanta Głównego AK i Delegata Rządu do rozpoczęcia w Warszawie powstania w momencie uznanym przez nich za odpowiedni. Tego dnia przewodniczący RJN, Delegat Rządu na Kraj i Komendant Główny AK w odezwie „Do Narodu Polskiego” potępił KRN i powołany kilka dni wcześniej PKWN jako samozwańcze, komunistyczne organy destrukcyjne. Ostateczną decyzję o podjęciu walki podjęto 31 lipca na odprawie KG AK z udziałem Delegata Rządu – Jankowskiego, wtedy też wyznaczono na 1 sierpnia na godzinę 17 godzinę „W”⁴⁰.

Dramatyczna decyzja o podjęciu walki w stolicy miała rozliczne uwarunkowania. Trwało ono 63 dni i jego oceny są kontrowersyjne. Straty materialne, w dziedzinie kultury, a zwłaszcza demograficzne były ogromne.

Delegat Jankowski, gen. Okulicki, przewodniczący RJN Pużak, Rada Ministrów na Kraj i pracownicy tych organów opuścili miasto wraz z ludnością cywilną. Pierwsze po Powstaniu spotkanie władz krajowych odbyło się 15 i 16 XII 1944 r. W klasztorze OO. Bernardynów w Piotrkowie Trybunalskim. Obecni byli: Delegat Jankowski, członkowie KRM oraz przedstawiciele głównych stronnictw. Zebrani pesymistycznie ocenili politykę aliantów wobec Polski. Również w kraju narastała opozycja SL wobec Delegata Jankowskiego i kierownictwa RJN⁴¹.

31 XII 1944 r. KRN powzięła uchwałę o powołaniu Rządu Tymczasowego RP w oparciu o program PKWN. 14 I 1945 r. ruszyła nowa ofensywa radziecka, w wyniku której wyzwolane były spod panowania niemieckiego kolejne obszary Polski. Radości z wyzwolenia nie dzielili ci, których dotknęły represje z kolei ze strony NKWD i UB. Komendant Główny AK, gen. Okulicki wydał 19 I 1945 r. rozkaz o rozwiązaniu AK. W lutym 1945 r. Wielka Trójka zebrała się w Jałcie (4 II – 12 II 45 r). Wiele miejsca poświęcono tam sprawom Polski, jej granic i rządu. Konferencja krymska i jej uchwały były kolejną klęską dla Polaków. 21 II 1945 r. RJN zebrała się w Podkowie Leśnej przy udziale gen. Okulickiego i Delegata Jankowskiego, który opowiadał się za kompromisem i porozumieniem z Rosjanami. W uchwale RJN stwierdzono, że choć konferencja krymska narzuciła Polsce krzywdzące decyzje Rada podporządkowuje się jej decyzjom i opowiada się za utworzeniem Tymczasowego Rządu Jedności z udziałem Stanisława Mikołajczyka⁴².

Sytuacja w krajowym podziemiu stawała się coraz bardziej dramatyczna. W konspiracji pozostawała RJN, Delegatura i KRM oraz szkieletowa organizacja „Niepodległość”. Wzrastający terror NKWD i UB zmuszał tysiące ludzi do powrotu do konspiracji i praktycznie do podjęcia walki z nową władzą.

Dowództwo radzieckie i NKWD orientowały się, iż władze Polski Podziemnej znajdowały się w rejonie Warszawy i przystąpiły do rozpoznania tego terenu. Strona radziecka, a właściwie płk gwardii Pimienow 7 III wystosował w imieniu gen.

---

³⁹ Tamże, s. 374.

⁴⁰ Tamże, s. 375, 378.

⁴¹ A. A l b e r t, *Najnowsza historia Polski 1939-1945*, cz. II, Warszawa 1983, s. 134.

⁴² Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 431.

Iwanowa (Sierowa) listy do Delegata Jankowskiego i gen. Okulickiego z propozycją rozmów między dowództwem radzieckim i polskim kierownictwem podziemnym. Nie wierząc w szczerą intencję radzieckich RJN zaakceptowała jednak decyzję Jankowskiego o podjęciu rozmów⁴³. Oferta zawierała gwarancje bezpieczeństwa osobistego, poparte „słowem honoru” oficera radzieckiego oraz propozycją spotkania w celu unormowania stosunków⁴⁴. Wstępne rozmowy odbyły się 17 III w willi Pimienowa w Pruszkowie z udziałem Delegata Rządu Jankowskiego, ministrów Bienia, Jasiukowicza i Pajdaka oraz przewodniczącego RJN Pużaka. Pimienow oświadczył przewrotnie, że władze radzieckie, widząc brak oparcia Rządu Tymczasowego w społeczeństwie, pragną porozumienia z szerszym przedstawicielstwem narodu. Prosił o odpowiedź na pytania o stosunek władz podziemnych do ZSRR, uchwał jałtańskich oraz sytuacji na tyłach Armii Czerwonej. Delegacja polska pozytywnie odnosiła się do idei porozumienia, natomiast uspokojenie zaplecza frontu uzależniała od zwolnienia aresztowanych i zesłanych do łagrów żołnierzy AK. Pimienow wypytywał też o polskie partie podziemne. Zaproponował konferencję w rozszerzonym składzie z udziałem Delegata, członków KRM, gen. Okulickiego oraz przedstawicieli 4 głównych stronnictw. Termin spotkania wyznaczono na 27 III. Zebranie w szerokim gronie poprzedziło spotkanie „Iwanowa” i Pimienowa z Jankowskim, Pużakiem, gen. Okulickim oraz przedstawicielem Departamentu Informacji Delegatury Józefem Stemler-Dąbskim. Po obradach wstępnych Jankowski miał wyjść na umówione miejsce po resztę delegacji, co stanowiło zabezpieczenie przed zasadzką. Jankowski nie przybył, wobec czego zebrani politycy wysłali do willi Pimienowa ministra Antoniego Pajdaka. Zastał on tam Stemlera, który go powiadomił, iż pozostała trójka pojechała na rozmowy do kwatery gen. Żukowa i tam oczekuje pozostałych delegatów. Polityków polskich zawieziono do Włoch pod Warszawą. Następnego dnia, gdy zorientowali się, że sytuacja ich przypomina aresztowanie, oświadczone im, że udadzą się samolotem do gen. Żukowa. Samolot skierował się na wschód i wkrótce zauważono w dole Bug. Co więcej, maszyny „nie chciała przyjąć Moskwa”, a benzyny zabrakło. Dzięki przytomności umysłu pilota radzieckiego, który nie miał ochoty ginąć razem z Polakami, samolot wylądował awaryjnie na śniegu. Następnie podstępnie wprowadzonych przewieziono do Moskwy i osadzono w więzieniu NKWD na Łubiance⁴⁵.

Po aresztowaniu przywódców Polskiej Podziemnej Polska Rada Ministrów w Londynie 10 IV 1945 r. upoważniła Stefana Korbońskiego do „zastępowania czasowo Delegata Rządu”, który tę funkcję pełnił do 27 VI tego roku⁴⁶. W dniu 1 lipca 1945 r. Delegatura zaprzestała działalności.

W dniach od 18 do 21 czerwca 1945 r. w Moskwie odbył się jeden z najbardziej

---

⁴³ Rząd polski upoważnił Delegata RP na Kraj i jego zastępców „w imieniu Rzeczypospolitej do prowadzenia (...) rozmów z władzami sowieckimi, o ile by władze sowieckie do władz krajowych się zwróciły (Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 424).

⁴⁴ A. A l b e r t, *op. cit.*, s. 143.

⁴⁵ Tamże, s. 143-144.

⁴⁶ Cz. Ł u c z a k, *Od pierwszej do ostatniej godziny...*, s. 438.

dramatycznych procesów politycznych. W nomenklaturze stalinowskiej propagandy nazwano go procesem 16 polskich dywersantów. Przedtem w ramach postępowania śledczego i sądowego przesłuchano wielu świadków, sporządzono ponad 200 protokołów z przesłuchań „16 podejrzanych”⁴⁷. Akt oskarżenia zarzucał im organizowanie partyzanckich oddziałów zbrojnych na tyłach Armii Czerwonej, terrorystyczną i szpiegowską działalność oraz przygotowanie wspólnego wystąpienia z Niemcami przeciwko ZSRR.

Farsa „procesu” zakończyła się dla większości sądzonych stosunkowo „liberalnymi” wyrokami jak na stalinowskie praktyki. Gen. Okulickiego skazano na 10 lat więzienia, J. S. Jankowskiego na 8 lat, zaś jego zastępców: A. Bienia (SL), A. Pajdaka (PPS) i S. Jasiukowicza (SN) – na 5 lat. Przewodniczący RJN – K. Pużak (PPS) został skazany na półtora roku więzienia, zaś jego zastępca, K. Bagiński (SL) na rok. Kilkumiesięczne kary więzienia otrzymali członkowie RJN: J. Chaciński (SP), E. Czarnowski, Z. Stypułkowski (SN), F. Urbański (SP) i A. Zwierzyński (SN). Pozostałych: K. Kobyłańskiego (SN), S. Michałowskiego, S. Mierzwę (SL) i J. Stemlera-Dąbskiego zwolniono. Trzech spośród skazanych pozostało na zawsze w kaźniach NKWD. W więzieniu na Butyrkach w Moskwie zmarli S. Jasiukowicz (22 X 1946 r.) i L. Okulicki (24 XII 1946 r.). J. S. Jankowski zmarł 13 marca 1953 r. we Włodzimierzu nad Kłajmą⁴⁸.

Proces przywódców Polski Podziemnej był jedną z najohydniejszych zbrodni jakich dopuszczono się w stosunku do Polaków i Polski w Związku Radzieckim.

SUMMARY

The Government Representation of the Polish Republic in the Country (1940-1945)

The Government Representation in the Country was one of the main branches of the Polish Underground. Its activity was multidirectional. Following the pre war structure of the government it started in 1940 to create departments in place of ministries. Such a construction was caused by an opinion that one has to take care of all fields of nation's life and that already tested methods will facilitate the process of taking over the power in the country. Next to the Presidential Office, the first one to be created, there were also active departments: the Interior Affairs Department, the Information and Press Department, the Culture and Education Department, and others. The New Areas Office was created so as to take over the lands of the Third Reich after the war.

After the initial organisational period the consecutive Government Representatives in the Country were: Cyryl Ratajski (until September 1942), professor Jan Piekalkiewicz (SL) until his arrest on February 19, 1943 and Jan Stanisław Jankowski (SP). His deputies were Adam Bień (SL), Antoni Pajdak (PPS) and Stanisław Jasiukowicz (SN). After they were arrested by NKWD in March

⁴⁷ *Proces szesnastu. Dokumenty NKWD*, Warszawa 1995.

⁴⁸ A. K. K u n e r t, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 429.

1945 the responsibilities of the Representatives were taken over since June 27, 1945 by Stefan Korboński.

An important task of the Representation was appointment to the post the regional and district Representatives, responsible for pre war provinces and districts. Due to it the Representation had at its disposal the whole reconstructed civilian administration. Subject to it was the Civilian Fight Administration which dealt with sabotage actions in industry and the invader's transport, destruction of lists of people who were supposed to be deported to the Reich, fighting with collaboration, registering Hitler's crimes. The Civilian Fight Administration, as the most important Representative of the Polish Republic in Poland was the superior of the Underground, both political and military. Since April 1944 the Representative and his deputies were nominated for the position of the deputy premier and ministers.

An insidious arresting of 16 leaders of the Polish Underground by NKWD in March 1945 influenced also the Government Representation. After the trial in Moscow J. S. Jankowski was sentenced for 8 years of imprisonment, and his deputies: A. Bień, A. Pajdak and S. Jasiukowicz for 5 years. A. Bień (in 1949) and A. Pajdak (in 1955) came back to Poland, whereas J.S. Jankowski died in prison in Włodzimierz at Kłaźma (March 13, 1953). S. Jasiukowicz died in prison in Moscow on September 22, 1946.

An insidious capture and the trial of the leaders of the Polish Underground were the examples of the most horrible crimes of the Soviet Union in relation to the Poles and Poland.